

15. Нагороди, пов'язані з Вікіпедією. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Awards_associated_with_Wikipedia (дата звернення: 12.11.2023).
16. Білецький В.С., Онкович Г.В., Онкович А.Д., Балабанова К.Є. Вікідидактика: контент-аналіз просування нових складників медіаосвіти в соціальній мережі Фейсбук. *PR и СМИ в Казахстане = Қазақстандағы PR және БАҚ: ғылыми еңбектер жинағы : сб. науч. тр.* Сост. и гл. ред. Л. С. Ахметова. Алматы : КазНУ им. Аль-Фараби, 2022. Вып. 22. С. 101 – 115.
17. Вікімедіа Україна. Рішення Правління №45 від 30 січня 2012. URL: https://ua.wikimedia.org/wiki/Рішення_Правління_№45_від_30_січня_2012 (дата звернення: 12.11.2023).
18. Українська Вікіпедія передана до Національного архівного фонду. URL: https://uk.wikinews.org/wiki/Українська_Вікіпедія_передана_до_Національного_архівного_фонду (дата звернення: 12.11.2023).
19. Кравченко Микола. Нотатки Крука. Київ : Рейнсхаус, 2023. 480 с.
20. Звіт про роботу депутата Закарпатської обласної ради VIII скликання ШАНДОРА Федора Федоровича. Звітний період: грудень 2021 – грудень 2022 року. URL: <https://zakarpatt-rada.gov.ua/zvit-pro-robotu-deputata-zakarpatskoi-oblasnoi-rady-viii-sklykannia-shandora-fedora-fedorovycha/> (дата звернення: 12.11.2023).
21. Каразуб Ірина. Їхав додому у відпустку. У ДТП загинув військовий із Франківщини Володимир Гула. URL: <https://suspilne.media/581123-ihav-dodomu-u-vidpustku-u-dtp-zaginu-v-vojskovij-iz-frankivsini-volodimir-gula/> (дата звернення: 12.11.2023).
22. Перша українська віківідзнака. URL: https://uk.wikinews.org/wiki/Перша_українська_віківідзнака (дата звернення: 12.11.2023).
23. Вікімеч передано родині Ковалишиних. URL: https://uk.wikinews.org/wiki/Вікімеч_передано_родині_Ковалишиних (дата звернення: 12.11.2023).
24. У Києві вдруге вручили «Вікімечі». URL: https://uk.wikinews.org/wiki/У_Києві_вдруге_вручили_«Вікімечі» (дата звернення: 12.11.2023).

СТРАТЕГІЯ ВИЖИВАННЯ УЧИТЕЛІВ РІВНЕНЩИНИ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД (1939–1941 рр.)

Валентина Доброчинська

Радянська окупація західноукраїнських земель восени 1939 р. і приєднання їх до УРСР утвердили тоталітарний режим, складовою якого були ідеологічний контроль, репресії й боротьба з національно-духовними цінностями. Ці зміни торкнулися усіх сфер суспільного життя, у тому числі й шкільництва. Реорганізація освіти полягала у впровадженні комуністичної ідеології, що становила серцевину радянської системи навчання і виховання, не допускаючи проявів політичного плюралізму та релігійної свідомості [6, с. 107].

У Ровенській області, створеній 4 грудня 1939 р., впродовж першого навчального року працювало 1115 реорганізованих шкіл (172427 учнів), із яких початкових – 817; семирічних – 256; середніх – 42. Українською мовою діти навчалися у 935 закладах [1, арк. 2]. Із січня 1940 р. в освітніх закладах області

працювало 3388 учителів (2450 осіб у початковій школі (1–4 класи) та 938 учителів 5–10 класів), частина з яких прибула з центральних і східних областей УРСР [10, с. 98–99].

Атмосфера шкільного повсякдення учителів була просякнута відчуттям непевності в завтрашньому дні, щоденним страхом, боязню фізичної розправи, що стало звичним явищем в умовах сталінської диктатури. Місцеве населення Рівненщини неоднозначно зустріло прихід «червоних визволителів», особливо стримано й насторожено до них ставилась інтелігенція. Зміну політичного режиму відтворила в спогадах Наталя Іщук (рідна племінниця першого міністра закордонних справ УНР О. Шульгина): «Пам'ятаю день у вересні 1939 року в Рівному на Волині. Тоді ми побачили через вікно, як проходить якась військо у зношених шинелях, понуре і мовчазне... Впродовж неповних трьох тижнів вивезено з Рівного усе з склепів на схід у тягарових автах. Пригадую розбиті великі вітрини, де був склеп з чеським взуттям, а також розбиту елегантну цукерню з різнобарвною халвою, у приміщенні із дзеркалами і круглими столиками для гостей. ... Життя було сірим і мовчазним. У місті відбувалися мітинги партійців, на які мусили йти всі. Коли згадувалося ім'я Сталіна, всі мусили плескати в долоні» [12].

З перших днів партійне керівництво запустило потужну пропагандистську кампанію, спрямовану на утвердження більшовицької політичної свідомості, водночас намагаючись прибрати все, що нагадувало польську державу. Приміром, радянська влада через обласний відділ освіти зобов'язала керівників усіх шкіл зняти польські вивіски та державну символіку. Першим радянським святкуванням стала демонстрація з відзначення 7 листопада 22-ї річниці, так званої «великої жовтневої соціалістичної революції», що проходила за звичним сценарієм, до якого залучали й учнівську молодь. Ідеологічному вишколу підлягали всі вчителі, починаючи з адміністрації навчальних закладів. У жовтні 1939 р. директори шкіл переглянули радянську кінострічку «Молоді капітани», а 5 грудня – в день ухвалення сталінської конституції, вчителі проводили тематичні виховні бесіди з учнями та їхніми батьками. У навчальному процесі впроваджували зміни: з'явилися нові предмети та термінологія (урок замість лекція, завпед та ін.); ввели нову систему оцінювання; скасували релігійні дисципліни [10, с. 98], які були обов'язковим предметом в усіх польських школах. Колишнім учителям релігії – законовчителям, попередній педагогічний стаж не зарахували [3, арк. 4–5]. Ці категорії педагогів переорієнтувалися на викладання інших предметів. Приміром, колишній священник Рівненської приватної української гімназії Ф. Шумовський, щоб мати заробіток у 1939–1941 рр. викладав російську та українську мови в різних закладах області [11, с. 176].

Нововведенням стало запровадження атеїзму, що непросто давалося як місцевим учителям, так і учням, котрі виховувалися у сім'ях, із глибокими релігійними традиціями, незалежно від віросповідання. На уроках української мови, природознавства та географії вчителі шукали слушні моменти для проведення антирелігійного виховання, а задля отримання належного результату на батьківських зборах вчителі спілкувалися із батьками учнів. Процес атеїзації промовисто описала вчителька рівненської української школи № 1 Надія Шульгина-Іщук: «Політичний нагляд над учнями мала так звана “комсорг”, яка підслухувала розмови та доносила. Коли учні перед Різдом заспівали колядку, то вона кинулась до них і почала допитуватись, хто почав та хто співав. До одного учня причепились,

що він обвів олівцем дні Великодня у своєму кишеньковому календарі. На перший день Великодня всіх учнів і вчителів відправили на “суботник” чистити якісь брудні вулиці. До кожного з нас, старих вчителів, були приставлені приїжджі учні (діти присланих партійних), які мали за нами слідити і на нас доносити» [13].

Траплялися випадки, коли вчителі звільнялися із світоглядних міркувань, не бажаючи виконувати директиви щодо атеїстичного виховання. Відомий випадок трапився у Сарненському районному відділі освіти Ровенської області, куди звернулася вчителька із заявою про її звільнення за власним бажанням «через неможливість проводити антирелігійну роботу через особисті переконання» [7, с. 3-4].

Особливий контроль радянські шкільні інспектори приділили реорганізованій приватній українській гімназії – середній українській школі №1. У Польщі цей навчальний заклад був одним із кращих у Волинському воєводстві, адже тут працювали всі вчителі з університетською освітою. А в нових політичних умовах, кожна перевірка закінчувалася критичними зауваженнями на адресу закладу. Недоліками вважали недостатню кількість виховних ідеологічних і антирелігійних заходів; несприйняття окремими вчителями радянської п'ятибальної системи оцінювання; незадовільну роботу вчителів із батьками учнів. Запроваджували соціалістичні змагання між вчителями, класами та учнями. У школі створили піонерську (240) та комсомольську організації (40 осіб із яких 25 приїжджі). Вчителі працювали у щоденній виснажливій напрузі, бо директор і завпед контролювали проведення уроків, зошити, класні журнали, учнівські щоденники, підготовку вчителя до уроку, поурочні плани. Керівництво щодня перевіряло не менше 2-х уроків, із письмовим аналізом кожного відвіданого уроку. Як згадувала Н. Шульгіна-Іщук: «Формальних вимог до учителів було сила: треба було писати плани і на чверть шкільного року, і на кожний тиждень і на день. Я маючи щодня шість годин лекцій, мусіла поправляти контрольні роботи учнів, зовсім не мала часу, що часом по три доби підряд не лягала спати» [13]. Органи НКВС знали про родинне оточення Н. Шульгіної-Іщук, часто викликали для «нічних бесід», а також і її чоловіка – вчителя Романа Іщука. Щоб не викликати зайвих підозр, Надія Яківна самовіддано працювала, що їй підтвердили в радянській характеристиці, зазначивши, що вона «... відмінно знає свій предмет і справу викладання. Успішність 100 %» [2, арк. 38].

Утвердження тотального контролю у шкільництві відбувалось із метою наведення «залізної дисципліни й більшовицького порядку». Запізнення учителя на декілька хвилин на урок каралось доганою, або усним попередженням, проте здебільшого застосовували матеріальні стягнення. Усе це фіксували в спеціальних журналах контролю за вчителями, які щодня заповнювала шкільна адміністрація – директор і завпед. Приміром, вчителька української мови СШ № 4 м. Ровно Е. Луцик запізнилась на урок (1 год), то з неї у судовому порядку відрахували 25% заробітної плати, й окрім того, додатково присудили 3 місяці примусових робіт. За 14 прогулів учителя цієї ж школи вчителя Блажка засудили до 6 місяців примусових робіт із відрахуванням 25% зарплатні в державний бюджет [4, арк. 16, 33, 34]. Така ситуація характерна для тих закладів, очільниками яких були приїжджі вчителі. На противагу цим школам, місцеві директори, зокрема В. Лешнер (директор чеської СШ № 17) приховав від інспектора спізнення на урок учителя, за що не мав довіри від міського

відділу освіти: «Лешнер має свої педагогічні принципи і не можна його переконати, що вже час помиритися з фактами і вимогами радянської педагогіки» [4, арк. 35].

У західних областях України групи НКВС розгорнули широкомасштабні політичні репресії. У поле зору чекістів потрапляли й національно свідомі українці, котрих радянська влада відносила до «буржуазних націоналістів», серед яких були українські вчителі [9, с. 100]. Систематичні карально-репресивні методи породжували у соціумі страх фізичної розправи не лише над собою, а й над членами родини. Радянська влада репресувала цілу родину вчителя, колишнього директора Рівненської української приватної гімназії Я. Бичківського, котрого розстріляли в Дубенській в'язниці [11, с. 139].

Показові репресії відбилися на настроях вчителів, які відчували небезпеку за свою проукраїнську позицію і діяльність в українських громадських товариствах до 1939 р. Великий ризик відчували від спілкування з учнями й колегами, які доносили НКВД, намагаючись прислужитися новій владі й стати кандидатом у члени комуністичної партії. Так, рівненський учитель М. Гуцуляк, відчувши страх за безпеку рідних, реалізував стратегію виживання через зміну свого місця проживання – залишив новозбудований будинок й переїхав у Галичину. Пізніше він зауважив, що скористався порадою старшого колеги зі східних областей України: «... коли такий страх прийде, треба змінити обов'язково місцевість і тоді на один рік буде спокій, а по році НКВД знову зголоситься до вас» [8, с. 190]. Як пізніше стало відомо, слова радянського колеги з великим життєвим досвідом, виправдалися на новому місці проживання М. Гуцуляка.

Отже, в умовах короткотривалого сталінського режиму в західних областях України відбувалось становлення радянського тоталітаризму, котрий регламентував усі сфери суспільного й приватного життя людини. Важлива роль відводилась освіті, яка мала виховати нового громадянина СРСР. Уніфікація освітньої системи за радянським взірцем і насадження комуністичної ідеології були неприйнятними для значної частини вчителів Рівненщини. На практиці вони обирали свою стратегію виживання – приховати свої настрої, пристосовуватись до нових умов задля уникнення щоденного психологічного тиску й репресивних дій радянської влади.

Література

1. Державний архів Рівненської облсті (далі – ДАРО). Ф. Р-2. Оп. 2. Спр. 3а. 54 арк.
2. ДАРО. Ф. Р.2. Оп. 2. Спр. 8. 78 арк.
3. ДАРО. Ф. Р-2. Оп. 2. Спр. 16. 58 арк.
4. ДАРО. Ф. Р-2, оп. 2, спр. 42. 57 арк.
5. ДАРО. Ф. Р-2. Оп. 2. Спр. 125. 31 арк.
6. Баран В. К., Сорока Ю. М., Токарський В. В. Сталінські репресії на західних землях України в 1939–1953 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2022. 296 с.
7. Білоусов О. Про деякі моменти комуністичного виховання в школі. *Червоний прапор*. 1940. 21 листоп. С. 3–4.
8. Гуцуляк М. Про близьке здалека. *Ванкувер*. 1976. 299 с.
9. Доброчинська В. Періодичні видання Волинської та Ровенської областей (1939–1941) як джерело до вивчення трансформації освіти. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці. 2020. № 1. С. 97–103.

10. Доброчинська В. Радянізація в освітньому просторі Рівненщини (1939–1941 рр.). *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці. 2021. № 2. С. 96–105.

11. Доброчинська В. Рівненська українська гімназія (1923–1939 рр.) : культурно-освітній феномен на тлі доби. Вид. 2-ге. Рівне: ПП «Формат-А». 2023. 224 с.

12. Спогади Наталії Іщук-Пазуняк. Машинопис. Матеріали приватного архіву Дори Винницької і Марії Іщук-Варварів (США), надані автору, 2015 р.

13. Шульгіна-Іщук Н. Про українську гімназію в Рівному на Волині. Історія її заснування та праця (До сторінок історії українського шкільництва). Машинопис. Матеріали приватного архіву Дори Винницької і Марії Іщук-Варварів (США), надані автору, 2015 р.

ШТРИХИ ДО ОСОБИСТОГО ПОРТРЕТУ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА: ПЛІТКИ, ДОМИСЛИ, ВЕРСІЇ

Ігор Коляда

Анастасія Семененко

Олександр Довженко, відомий у світі як видатний кінорежисер та письменник, у творах якого є місце і для особистих переживань. Однією з найбільш яскравих та цікавих сторінок його життя є його взаємини з жінками, яка, як виявляється, не менш захоплююча, ніж його кіноповісті. Історія цих стосунків і по сьогодні живиться плітками, версіями, домислами.

1917 рік змінив життя Олександра Довженка, 22-річного фахівця, красеня, який однаково легко й захоплено викладав кілька предметів. Природно, що на талановитого хлопця заглядалися всі молоденькі вчительки. Одна з них, Варя, виявилася найсміливішою – й запросила Олександра в гості. Ось як описав першу зустріч Варвари Крилової і Довженка письменник Іван Семенчук: «Зустрілися вони несподівано в дверях. Довженко стрімко крокував із класу. Мабуть, з уроку малювання: на пальцях правої руки сліди крейди – старанно витирав картою хустинкою. Незнайомка виходила з учительської» [9, с.68]. І це лише одна з децю літературно прикрашених версій з історії взаємин О. Довженка і Варвари Крилової.

Достовірним є те, що О. Довженко був глибоко захоплений талантом, красою та душевною глибиною Варвари. «Він вважав її своєю музою, що надихала його на нові творчі звершення. З її боку це було щире та глибоке почуття до великого митця, яке вона не приховувала. Втім, їхні стосунки були непростими та не довгими, але вони підтримували потім дружні стосунки», – зазначив український поет Сергій Осока [5].

Ці стосунки мають і свої драматичні колізії. Так, навесні 1917-го року вони взяли цивільний шлюб, але, на жаль, він не був довготривалим. Влітку Олександр їде до Києва шукати роботу, де вирувало тоді політичне і культурне життя, а Варвара залишилася в Житомирі, чекаючи на виклик чоловіка. З Києва Довженко закидав Варвару листами. За існуючою версією він невдовзі захворів і вирушив лікуватися до батьків у Сосницю (Чернігівська область). Там, на Десні, Довженко відпочиває,